

סקירת הצגה: 'מלכודת העכברים' (The Mousetrap) מאת אגאתה כריסטי

בימוי מקוררי: פיטר קוטס (Peter Cotes) 1952.

'בין מתח להומור'

אריה סובר*

רקע היסטורי

המחזה מלכודת העכברים הינו מחזה בלשי עם יסודות הומוריסטיים המוצג בלונדון בתאטרון סנט מרטין (St. Martin's Theatre) בווסט אנד. ההצגה הועלתה לראשונה ב-6 באוקטובר 1952 בנוטינגהאם, ומשם עברה לערים נוספות באנגליה (אוקספורד, מנצ'סטר, ליברפול ועוד). הצגה ראשונה בלונדון נערכה ב-25 לנובמבר בתאטרון ניו-אמבסדור (New Ambassadors Theatre). בשנת 1974 עברה לתאטרון סנט מרטין היכן שהיא מוצגת עד היום, ללא הפסקה במשך שישים וארבע שנים. מלכודת העכברים הינה ההצגה בעלת מספר ההופעות הרב ביותר בהיסטוריה של התיאטרון מאז החלו הופעות תאטרון לפני כאלפיים שש מאות שנים. תחילתו של המחזה היה תסכית רדיו קצר, ששודר בשנת 1947 ושמו שלושה עכברים עיוורים (Three Blind Mice). העלילה התבססה על מקרה אמתי שהתרחש באנגליה שבו מת הנער דניס אוינל בזמן ששהה במשפחת אומנה. בעקבות התסכית כתבה כריסטי סיפור קצר ולאחר מכן כתבה את המחזה. משום שלפני מלחמת העולם השנייה הועלתה הצגה אחרת באותו השם, שינתה את שם המחזה למלכודת העכברים. שחקנים רבים התחלפו מאז עלתה ההצגה לראשונה, כך שצופים רבים ראו גרסאות מעט שונות של ההצגה בהתאם לבימוי. הבמאי היום הוא דייוויד טרנר (David Turner). ההצגה בה אני צפיתי התקיימה ב-30 ליוני 2016.

על המתח הקיים בכל מצב קומי

בכל מצב קומי יש רגע של מתח. הרגע הזה נוצר באותה נקודה שבה המוח קולט את המצב יוצא הדופן ועדיין לא פיענח אותו. מדובר בחלקיק של שנייה. גם אם איננו יודעים להצביע על קיומו של אותו חלקיק, מהבחינה התיאורטית הוא קיים. ברגע שהמוח סיים את תהליך הפיענוח של יוצא הדופן והבין שמדובר ביוצא דופן, שהינו קומי, הוא גורם לקולט אותו לצחוק. הצחוק, נועד לפרוק את המתח שנוצר באותו חלקיק זמן כתוצאה מקליטת המצב יוצא הדופן. זהו התהליך שמתרחש בכל פעם שאנו קולטים מצב קומי וצוחקים.

על השילוב בין המתח הדרמטי להומור

ספר מתח, סרט מתח או דרמת מתח בתיאטרון, מותירים את הקורא או הצופה במצב של מתח כמעט תמידי לאורך כל היצירה. השילוב שבין מתח להומור מאפשר לצופה לפרוק את המתח המצטבר תוך כדי מהלך הדרמה ולהתפנות רגשית להמשך הסיפור. ככל שרבים השילובים שבין מתח להומור, לאורך הסיפור או הדרמה, כך יש לקורא או לצופה יותר נקודות זמן של פורקן מתח. שילוב של דרמות מתח מתובלות בקורטוב של הומור אינו חדש אצל אגאתה כריסטי וניכר בסיפורי הבלש הרבים אותם כתבה ומבוססים על הבלש ממוצא בלגי בעל המבטא הצרפתי הרקול פוארו (Hercule Poirot). ההומור בספריה של כריסטי התבסס רבות על הדמויות שהיוו רקמה אנושית יוצאת הדופן וכמובן על המתח וההפתעה, שניהם חלק אינטגרלי ביצירת הומור.

*פרופ' אריה סובר, החוג הרב-תחומי והחוג לתקשורת, המכללה האקדמית אשקלון; האוניברסיטה הפתוחה; יו"ר האגודה הישראלית לחקר ההומור

על עלילת ההצגה

עוד לפני עליית המסך נשמע קול יריית אקדח. העלילה מתרחשת בבית מלון כפרי קטן שזה עתה פתח את שעריה וממתין ללקוחות הראשונים. מזג האוויר חורפי, בחוץ יורד שלג. בשידור רדיו נשמעת הודעה על רצח של אישה בשם מורין ליון שהתרחש בלונדון. הזוג הצעיר הבעלים של המלון, מולי וג'יימס רלסטון ממתניים בקוצר רוח להגעתם של הלקוחות אם כי במזג אוויר שכזה הסיכוי קלוש ביותר. הפער בין הציפייה של בני הזוג לבין מצב מזג האוויר יוצר כבר בשלב זה אוירה קומית. והנה בזה אחר זה נכנסים הלקוחות הראשונים כל אחד מסיבותיו המוזרות מדוע הוא הגיע במזג האוויר הזה למלון הזה דווקא. הראשון שמגיע הינו כריסטופר וֶן (Christopher Wren) צעיר היפראקטיבי שטוען שהוא בורח ממשוהו אך מסרב לומר ממי או ממה. התנהגותו המוזרה מגבירה את האוירה הקומית. לאחר מכן נכנסת הגברת בויל (Mrs Boyle), אישה ביקורתית באופן מוקצן כלפי כל דבר במלון, מה שמזכיר את הדמויות המוקצנות במחזותיו של מולייר. בהמשך, מופיע מי שטוען שהוא מייג'ור מטקאלף (Major Metcalf), קצין שפרש מהצבא שבאישיותו מפגין סדר ונינוחות לעומת קריסטופר ההיפראקטיבי והגברת בויל הביקורתית. אחריו מופיעה העלמה קייסוול (Miss Casewell), אישה מוזרה שנוטה לספר על החוויות הקשות שעברה בילדותה. תוך כדי, מקבלת בעלת המלון שיחת טלפון מהמשטרה, בה מודיעים לה ששוטר יגיע אל המלון, ולאחר מכן קו הטלפון מתנתק. הבא בתור, מר פרוויצ'יני (Mr Paravicini) ממוצא כנראה איטלקי על פי המבטא, מסרב להגיד מי הוא או מהיכן הגיע - דמות ציורית קומית שנדמה לקוחה ממחזה קומי איטלקי. לבסוף בשיא סופת השלגים שהתפתחה, נכנס הסמל טרוטר (Sergeant Trotter) שטוען שהוא בלש משטרה שבה להגן על השוהים במלון מפני הרוצח. פסיפס של דמויות מוקצנות ושונות אחת מהשנייה שיוצרות תשתית קומית להצגה. עד כאן כל אחת מהדמויות וכולן יחד יוצרות מצבים קומיים שכתוצאה מכך הקהל פורץ בצחוק רם מספר רב של פעמים. לכאורה אין מדובר בסיפור מתח בלשי אלא בקומדיה. מכאן הדברים מתגלגלים לכיוון החלק הבלשי המותח של העלילה. מתרחש רצח ראשון בבית המלון - הגברת בויל נרצחת. העלילה מסתבכת במובן זה שלכל אחת מהדמויות יש קשר לכאורה לאותה אישה מורין ליון, שנרצחה בלונדון ועליה נודע משידור הרדיו בתחילת ההצגה. הבלש טרוטר מגלה לדיירי המלון כי שם משפחתה המקורי של הנרצחת מורין ליון היה סטנינג (Stanning). היא שינתה את שמה על מנת שלא יזהו אותה, לאחר שהייתה בכלא יחד עם בעלה (שנפטרה). בני הזוג סטנינג ניהלו משפחת אומנה, והורשעו בהתעללות בשלושה אחים שהיו תחת חסותם. וכאן מתברר אט אט שלכל אחד מהדיירים יכול להיות קשר ישיר או עקיף לזוג סטנינג, או לילדים ששהו וסבלו בבית האומנה של הזוג סטנינג. וכך עולה החשד שייתכן ובקרוב דיירי המלון שוכן רוצח סדרתי שרצח את הגברת מורין ליון (סטנינג) וגם את הגברת בויל. החשדות נעים מדמות אחת לשנייה. כשכולם חושדים בכולם עד כדי כך שגם בני הזוג הצעירים בעלי המלון חושדים האחד בשנייה ולהיפך. ההומור מתחיל להתפוגג והמתח עולה. וכמו בכל סיפור בלשי הסוף מסתיים בהפתעה יוצאת דופן. מסתבר שהסמל טרוטר אינו באמת בלש משטרה אלא הרוצח בעצמו. וכאן נחשפת הסיבה למעשיו. טרוטר הוא הבכור משלושת הילדים בהם התעללו בני הזוג סטנינג. את זהותו חושף מייג'ור מטקאלף, שמתברר שהוא למעשה אינו איש צבא בדימוס אלא בלש משטרתי שהגיע למלון כדי לגלות את הרוצח.

מדוע ההצגה מצליחה כל כך ?

להצלחתה של ההצגה יש מספר סיבות, והראשונה שבהן היא שהמחזאית היא אגאתה כריסטי. שמה של אגאתה כריסטי כסופרת ספרי מתח הלך לפנייה. בשנת 1962 זכתה כריסטי להוקרה מאונסקו שהכריז עליה כסופרת הבריטית הנקראת ביותר בעולם ואף יותר משייקספיר. היא יצרה את גיבורי העל בסיפורי המתח שכתבה, הגברת מארפל והרקול פוארו המיתולוגיים - טיפוסים יוצאי דופן שמעלים חיוך תוך כדי

התקדמות עלילת המתח. הסיבה הנוספת היא כמובן מלאכת המחשבת בכתיבת ההצגה. לראשונה בתולדות התאטרון מוצגת הצגת מתח בלשית, שיכולה להתחרות בכל סרט בלשי ללא נחיתות. קשה לייצר הצגת מתח ובעיקר כשהיא מתרחשת כולה במקום אחד. גם הקולנוע מתקשה לייצר יצירות כאלה, אם כי יש לציין את סרטו יוצא הדופן של היצ'קוק - החבל, שגם הוא התרחש בדירה במקום אחד ובשוט ארוך רציף.

אגאתה כריסטי הצליחה לעמוד בשלושת התנאים האריסטוטליים ליצירת הצגה טובה; אחדות הזמן, אחדות המקום ואחדות העלילה - דרמת מתח במיטבה. הסיבה השלישית היא שילוב ההומור בתוך העלילה. בחירת הדמויות יוצאות הדופן יוצרות תשתית קומית, שמקלה על עיכול הדרמה הלא פשוטה מעוררת החרדה. השילוב בין שתי סוגות תיאטרוניות, שאינן נוטות לדור זו לצד זו, הקומדיה ודרמת המתח, הינו יוצא דופן, חריג וראוי להערכה. השילוב יוצא הדופן זה מזכיר יוצר קולנועי אלמותי אחר - צ'ארלי צ'אפלין, שהיה היחיד מבין היוצרים הקומיים ששילב הומור ועצב כמעט באותו הזמן. המעבר מדמע לצחוק וההיפך היה ייחודי ויחיד במינו בקומדיה הקולנועית. צ'אפלין הגיע מהצחוק לדמע אולם ההומור היה במרכז יצירתו. אגאתה כריסטי הגיעה מהמתח להומור ואצלה המתח היה במרכז היצירה. ההומור היה תוספת מרעננת שנתן היבט ייחודי ואנושי ליצירתה. אין אף יוצר שהצליח לעשות זאת ברמה כזאת בכל סוגה אמנותית שהיא, ובוודאי לא בתאטרון. סיבה רביעית להצלחתה של ההצגה היא צוות השחקנים. על הבמה מופיעים שמונה שחקנים מוכשרים שיודעים את מלאכת התאטרון, אך בעיקר את מלאכת ההומור. מחציתה של ההצגה יוצרת תחושה שאתה נמצא בקומדיה ולא בהצגת מתח. הוורסטיליות שלהם לעבור ממצב של הומור למצב של מתח דרמטי ראויים להערכה רבה. ובנקודה זו שנוגעת להומור יש להעיר הערת בימוי לבמאי, שעשה עבודת בימוי יוצאת מן הכלל, שיש חוסר איזון בין שני חלקי ההצגה. החלק הראשון רווי בהומור והקהל צוחק במלוא גרונו. החלק השני שהופך מתוח ודרמטי יותר נטול כמעט הומור גלוי. השאלה היא האם ניתן חופש רב מידי לשחקנים בחלק הראשון לכיוון ההומור, או שאולי ניתן היה לחזק יותר את חלק ההומור במחצית השנייה של ההצגה, שהמתח הצליח לכבוש אותו ולמעשה להעלים אותו כמעט לחלוטין; הצגה באופן טבעי זקוקה לאיזונים המתבקשים. במקרה של מלכודת העכברים, האיזון בין הומור למתח אינו נשמר במחצית השנייה של ההצגה.

בסופה של ההצגה פונים השחקנים אל הקהל ומבקשים ממנו שלא לספר לאחרים שלא ראו את ההצגה על הסוף המפתיע. אני כן סיפרתי לקורא מאמר זה על הסוף, ולמרות זאת ממליץ בחום למי שמזדמן ללונדון לראות את ההצגה הייחודית והמהנה הזאת בתיאטרון מהסגנון הישן והיפה. משום שלא כל מושב בתיאטרון נוח לישיבה ולצפייה, חשוב לקנות כרטיסים במקומות טובים כדי שההנאה תהיה במיטבה.